

प्रह्लाद नाटकको द्वन्द्वविधान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको

प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

इन्दिरा न्यौपाने

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७१

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अर्न्तगत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तहकी छात्रा इन्दिरा न्यौपानेले उप. प्राध्यापक श्री अशोक थापाको निर्देशनमा तयार पार्नु भएको प्रह्लाद नाटकको द्वन्द्वविधान शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

क. प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम .....

विभागीय प्रमुख

२. उप. प्राध्यापक अशोक थापा .....

शोध निर्देशक

३. प्रा. मोहनराज शर्मा .....

बाह्य परीक्षक

मिति: २०७१/०६/२६

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रिय विभाग स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनको निम्ति यो शोधपत्र तयार पारिएको हो । प्रह्लाद नाटकको द्वन्द्वविधान नामक शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु अशोक थापाको निर्देशनमा सम्पन्न गरेकी हुँ । यस अनुसन्धान कार्यलाई सम्पन्न गर्ने क्रममा आफ्ना सम्पूर्ण समस्याहरूलाई समेत ध्यान नदिएर उपयुक्त सल्लाह, सुभाष र कुशल निर्देशन गरी सहयोग गर्नु भएकोमा म सर्वप्रथम शोध निर्देशक आदरणीय गुरु अशोक थापा ज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षकलाई स्वीकृत प्रदान गरी लेख्ने अवसर प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख प्रा. डा. देवी गौतम र नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति म आभारी छु । यस शोधपत्रलाई तयार पार्ने क्रममा अतिमहत्वपूर्ण सल्लाह सुभाष दिनुका साथै शोधसंरचना तयार पार्ने प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने अन्य गुरुहरूप्रति पनि म आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । शोधपत्रको लेखनको क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउने केन्द्रीय पुस्तकालय कीर्तिपुरलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

मलाई बाल्यकालदेखि नै शिक्षाप्रति प्रेरित गर्दै उपयुक्त वातावरण मिलाई यहाँसम्म आइपुग्न मार्ग प्रशस्त गर्नुहुने बुवा दिवाकर न्यौपाने र आमा डिला न्यौपानेका साथै सम्पूर्ण आफन्त अग्रजहरू र अनुसन्धानकार्यमा केही सुभाष र सहयोग गर्ने बहिनी ज्वाइ शंकर गैरे प्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । विवाह पश्चात् कुनै पनि अवरोध सिर्जना नगरी प्रेरणा प्रदान गर्दै शिक्षण कार्यमा अगाडि बढ्न प्रोत्साहन गर्नुहुने जीवनसाथी कृष्णप्रसाद चापागाईंलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्रलाई तयार पार्ने क्रममा कम्प्युटर टाइप तथा सेटिङमा सहयोग गर्नुहुने रमिताप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण व्यक्ति तथा संस्थाहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा यो शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. केन्द्रीय विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति: २०७१/०७/

इन्दिरा न्यौपाने
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०७१ ।

विषय सूची

	पेज नं.
पहिलो परिच्छेद	१-५
१.१ शोधपत्रको शीर्षक	१
१.२ शोधपत्रको प्रयोजन	१
१.३ विषय परिचय	१
१.४ शोध लेखनको समस्या	१
१.५ शोध लेखको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.७ शोधकार्यको औचित्य	४
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.९ शोध विधि	५
१.१० शोधपत्रको सम्भाव्य रूपरेखा	५
दोस्रो परिच्छेद : द्वन्द्वसिद्धान्त र नाटकीय द्वन्द्व	६-२८
२.१ द्वन्द्वको परिचय	६
२.२ द्वन्द्वको परिभाषा	८
२.२.१ पूर्वीय दर्शनमा द्वन्द्व	८

२.२.२	पाश्चात्य दर्शनमा द्वन्द्व	९
२.३	द्वन्द्वका प्रकार	९
२.३.१	अन्तर्द्वन्द्व	१०
२.३.२	बाह्य द्वन्द्व	१३
२.४	साहित्यमा द्वन्द्व	१४
२.४.१	पाश्चात्य साहित्यमा द्वन्द्व	१४
२.५	नाटकमा द्वन्द्व	१६
२.६	नाटकीय तत्त्वमा द्वन्द्व	१७
२.६.१	कथावस्तुमा द्वन्द्व	१८
२.६.२	चरित्रचित्रणमा द्वन्द्व	२१
२.६.३	परिवेशमा द्वन्द्व	२३
२.६.४	उद्देश्यमा द्वन्द्व	२४
२.६.५	संवादमा द्वन्द्व	२५
२.६.६	भाषामा द्वन्द्व	२६
२.६.७	शैलीमा द्वन्द्व	२७
२.७	नाटकलाई सुगठित बनाउन द्वन्द्वको भूमिका	२७
२.८	निष्कर्ष	२७
तेस्रो परिच्छेद : समका पौराणिक नाटक र द्वन्द्वविधानको स्थिति		२९-४५

३.१	परिचय	२९
३.२	समका पौराणिक नाटकका कथावस्तुको स्रोत	२९
३.३	ध्रुव नाटकको विश्लेषण	३०
३.४	ध्रुव नाटकको विषयवस्तु	३१
३.५	ध्रुव नाटकमा द्वन्द्वविधान	३२
	३.५.१ ध्रुव नाटकमा बाह्य द्वन्द्व	३२
	३.५.२ ध्रुव नाटकमा अन्तर्द्वन्द्व	३७
३.६	उ मरेकी छैन नाटकको विश्लेषण	३९
३.७	उ मरेकी छैन नाटकमा विषयवस्तु	४०
३.८	उ मरेकी छैन नाटकमा द्वन्द्वविधान	४१
	३.८.१ उ मरेकी छैन नाटकमा बाह्य द्वन्द्व	४१
	३.८.२ उ मरेकी छैन मा अन्तर्द्वन्द्व	४२
३.९	प्रह्लाद नाटकमा द्वन्द्वविधान	४३
३.१०	निष्कर्ष	४४
चौथो परिच्छेद : प्रह्लाद नाटकमा द्वन्द्वविधान		४६-७२
४.१	प्रह्लाद नाटकको विश्लेषण	४६
४.२	प्रह्लाद नाटकको विषयवस्तु	४७
४.३	प्रह्लाद नाटकमा द्वन्द्वविधान	५०

४.३.१	प्रह्लाद नाटकमा बाह्य द्वन्द्व	५१
४.३.२	प्रह्लाद नाटकमा आन्तरिक द्वन्द्व	६४
४.४	निष्कर्ष	७२
पाँचौ परिच्छेद : सारांश, निष्कर्ष र प्राप्ति		७३-७७
५.१	सारांश	७३
५.२	निष्कर्ष	७४
५.३	प्राप्ति	७५
सन्दर्भ ग्रन्थसूची		७७-७९